İNSAN&İNSAN, Yıl/Year 9, Sayı/Issue 32, Bahar/Spring 2022, 45-65 Araştırma Makalesi / Research Article
DOI: https://doi.org/10.29224/insanveinsan.1057881 www.insanveinsan.org e-ISSN: 2148-7537

Weltpolitik ve Dostluğun "Öteki" Yüzü: Alman Siyasal Karikatürlerinde Osmanlı İmgesi

The Weltpolitik and "Other" Side of Friendship: The Ottoman Image in German Political Cartoons

EREN DENİZ ÖZÇİN*

* PhD candidate, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and International Relations, Beyazıt, 34452 Fatih, İstanbul, Turkey, E-mail: erendenizozcin@hotmail.com
Orcid ID: https://orcid.org/0000-0001-6552-8058

Öz: *Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı döneminde (1914-1918) Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan Alman siyasal karikatürleri üzerinedir. Çalışmanın amacı Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dair Şarkiyatçı algısını söz konusu karikatürler üzerinden ele almaktır. Bu bağlamda çalışmanın temel varsayımı, Almanya'nın Şarkiyatçı tutumunun II. Wilhelm döneminde (1888-1918) benimsenen ve emperyalist bir karaktere sahip olan Weltpolitik (Dünya Politikası) ile ilişkili olduğudur. Bu dönemde Almanya, Otto von Bismarck'ın Avrupa odaklı denge politikasını terk ederek deniz aşırı sömürge elde etmeye yönelik Weltpolitik'i benimsemiş ve buna bağlı olarak ilgisini bilhassa Yakın Doğu'ya yöneltmiştir. Weltpolitik kapsamında Almanya, Yakın Doğu coğrafyasını neo-kolonyalizm temelinde sömürgeleştirmek maksadıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik, askeri ve siyasi bakımdan nüfuz altına alma çabası içerisine girmiştir. Dolayısıyla Almanya nazarında Şarkın bir parçası olarak Osmanlı, egemenlik altına alınan "öteki" vasfında olmuştur. Nitekim karikatürlerde de görüleceği üzere Şarkiyatçılık kapsamında Almanlar açısından Osmanlı ve Türk imgesi, olumsuz niteliklerle özdeşleştirilmiştir.*

Anahtar kelimeler: *Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, Karikatür, Şarkiyatçılık, Weltpolitik*

Abstract: *This work is about German political cartoons about the Ottoman Empire during the First World War (1914-1918). The aim of the study is to discuss Germany's Orientalist perception about the Ottoman Empire through these cartoons. In this context, the basic assumption of the work is that Germany's Orientalist attitude is related to Weltpolitik (World Politics), which was adopted during the Wilhelm II period (1918-1918) and had an imperialist character. In this period, Germany abandoned Otto von Bismarck's balance policy centered on Europe and adopted Weltpolitik aimed at acquiring overseas colonies, and accordingly turned its attention especially to the Near East. Within the scope of Weltpolitik, Germany tried to influence the Ottoman Empire economically, militarily and politically in order to colonize the Near East geography on the basis of neo-colonialism. Therefore, the Ottoman Empire, as a part of the Orient, became the "other" to be dominated in the eyes of Germany. Thus, as can be seen in the cartoons, the Ottoman and Turkish images were identified with negative qualities for the Germans within the context of Orientalism.*

Keywords: *Germany, Ottoman Empire, Cartoons, Orientalism, Weltpolitik*

Gönderim 14 Ocak 2022
Düzeltilmiş Gönderim 13 Mart 2022
Kabul 16 Mart 2022

Received 14 January 2022
Received in revised form 13 March 2022
Accepted 16 March 2022

Yayıncı / Publisher: Okur Yazar Derneği / Literacy Association, İstanbul, Turkey
Website: https://www.okuryazar.org.tr

Giriş

Karikatürün "siyasallaşması" olgusu büyük ölçüde 19. yüzyılın bir ürünüdür. Ancak bu olguyu anlayabilmek için öncelikle sanat ile siyaset arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimine odaklanmak yerinde olacaktır. Aydınlanma ile birlikte aklın kamusal alanda faaliyet göstermeye başlaması, söz konusu ilişki açısından bir dönüm noktası yaratmıştır. 19. yüzyıla girerken, o zamana dek kilise ve aristokrasinin tekelinde olan ve "zanaat" olarak görülen sanat, bu yüzyılla birlikte özgürleşme imkânı bulmuştur. Burada sanatın özgürleşmesinden kasıt, sanatta farklı üslupların ortaya çıkmasıdır. 19. yüzyılı "gelenekten kopuş" dönemi olarak değerlendiren Gombrich'in de ifade ettiği gibi "Akıl Çağı'nda, insanlar üslubun ne demek olduğunu kavradılar ve değişik üslupların bilincine varmaya başladılar."[1]

19. yüzyılda cereyan eden siyasi gelişmelerin, sanatta belirli üslup biçimlerinin gelişmesine doğrudan etkide bulunduğu belirtmek mümkündür. Bu noktada şüphesiz Fransız İhtilali, sanatın siyasetle yakınlaşmasında bir "devrime" yol açmıştır. Fransız Devrimi'yle birlikte doğan neo-klasik üslup, bir anlamda kendilerini Yunanlıların ve Romalıların varisi olarak gören devrimcilerin, kahramanlık konularına duydukları ilginin bir sonucudur.[2]

Yine bu dönemde burjuva zaferiyle birlikte toplumsal yaşamı iyiden iyiye etkisi altına alan kapitalist düzen, sanatta üslupların çeşitlenmesine yol açmıştır. Fischer, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişiminin hem yeni duygu ve düşüncelere yol açtığının hem de sanatçıya bu duygu ve düşünceleri ifade edecek olanaklar sağladığının altını çizmektedir.[3] Bu bağlamda iş bölümü ile uzmanlaşmaya bağlı olarak yalnızlaşan bireyi ele alan romantizm, dünyanın parçalanmasının bir sonucu olarak onu "ben"in duyu süzgecinden geçirerek yansıtan empresyonizm, burjuva toplumunu bilimsel tarafsızlık çerçevesinde işleyen doğalcılık, "ben"in romantik başkaldırısını toplumsal eleştiriyle birleştiren eleştirel gerçekçilik ile emekçi sınıfın sorunlarını tüm çıplaklığıyla göstermeye çalışan ve onda kapitalizmi alt edecek potansiyelin bulunduğuna inanan toplumcu gerçekçilik gibi akımları, 19. yüzyıla damga vuran kapitalistleşme ve sanayileşme süreciyle doğrudan ilişkili olarak okumak gerekmektedir.[4]

Denilebilir ki; genel anlamda 19. yüzyıl, sanat ile siyaset ilişkisinde yeni bir dönem açmıştır. Karikatürün siyasallaşması, sanatın siyasallaşmasına paralel olarak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu hususta bilhassa İngiliz ve Fransız karikatüristlerin önemli bir payı bulunmaktadır. İngiltere'de, "siyasal karikatürün babası" olarak bilinen ve liberal eğilimler taşıyan James Gillray (1757-1815), karikatürlerinde dönemin İngiltere kralı III. George ile saray insanlarını, İngiliz hükümetini, Fransız Devrimi'nin aşırılıklarını ve Napolyon'u hedef almıştır.[5]

İngilizlerin siyasal karikatürün gelişimine yaptığı önemli katkılardan biri de 1841'de Fransız dergisi *Le Charivari*'yi referans alarak kurulan Punch (The London Charivari) dergisidir. Derginin ünlü karikatüristlerinden John Leech (1817-864), karikatürlerinde papalığı, başpsikoposluğu, Başbakan Lord Russel'i, Fran-

[1] E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev., Ömer Erduran, Erol Erduran, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014, s.476.
[2] Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, s.485.
[3] Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliliği*, çev., Cevat Çapan, İstanbul: e Yayınları, 1979, s.55.
[4] Fischer, *Sanatın Gerekliliği*, s.53-123.
[5] Hıfzı Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997. s.72.

sızları ve Yahudileri konu edinmiştir.[6] Derginin bir diğer karikatüristi John Tenniel (1820-1914) de dönemin siyasal olaylarını karikatürlerine yansıtmış,[7] bilhassa Amerikan İç Savaşı sırasında Lincoln'ü hicveden karikatürleriyle İngiliz-Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesinde rol oynamıştır.[8]

Fransa'ya bakıldığında öncelikle "mizah gazeteciliğinin babası" sayılan Charles Philipon'u (1800-1861) zikretmek yerinde olacaktır. Ateşli bir Cumhuriyetçi olan Philipon, kral X. Charles'ı (1757-1836) ve onun baskıcı yönetimini acımasızca yeren karikatürler kaleme aldığı gibi, *La Caricature* isimli dergisinde yayımlanan ünlü karikatürü Les Poires'de (1846) X. Charles'ın halefi olan Louis Philippe'i armut olarak betimlemiştir. Philipon 1831'de Louis Philippe'i sıklıkla hicveden ve bu sebeple rejimin hedef tahtası haline gelen *La Caricature* dergisinin (1831-1843) yanı sıra, sosyal eleştiri odaklı *Le Charivari* isimli dergiyi (1832-1937) yayımlamıştır.[9]

Philipon'un çıkardığı iki derginin de kadrosunda yer almış Honoré Daumier (1808-1879), siyasal karikatürün gelişimine katkıda bulunmuş bir diğer önemli isimdir. Tıpkı Philipon gibi Louis-Philippe rejimiyle uğraşan -öyle ki 1831'de *Le Caricature*'de yayımlanan ünlü karikatüründe kralı Gargantua olarak ele almıştır- Daumier, bu sebeple hapiste ve akıl hastanesinde yatmaktan çekinmemiştir.[10] Topuz'dan hareketle ifade edilirse Daumier yaşamı boyunca bütün krallara, özellikle Louis Philippe'e ve Üçüncü Napolyon'a kafa tutmasını bilmiş, demokrasiye ve cumhuriyet rejimine inanmış, savaşa karşı çıkmış, insanların yardımına koşmuş, hep yoksulları, dışlananları savunmuş hümanist bir sanatçı" olmuştur.[11]

Almanya'ya bakıldığında ise Napolyon'un bu ülkeye düzenlediği sefer, Alman karikatüristlere siyasal karikatür çizebilmeleri için oldukça önemli bir "malzeme" sağlamıştır. Bu hususta John Gottfried Schadow (1764-1850) ve Johann Michael Voltz'un (1776-1882) –bilhassa Napolyon'un portresi (1813)- sayısız çalışması bulunmaktadır.[12] Yine bu dönemde Alman mizah dergilerinin çeşitlendiği görülmektedir. *Fliegende Blätter* (1845-1944) isimli derginin, 1848 İhtilâli döneminde baş gösteren sansür önlemlerine karşı despotluğu yeren karikatürler yayımlaması Alman siyasal karikatürünün gelişimi açısından son derece mühim bir olay olarak değerlendirilebilir.[13] Alman demokrasisini savunan ve bu temelde eski rejimi yeren bir politika takip eden *Leuchtkugeln*'de, Zopf tiplemesi aracılığıyla Napolyon'un Almanya işgali ile 1830 ve 1848 İhtilalleri gibi konulara tepkisel bir yaklaşım gösterilmiştir. *Simplicissimus*'ta (1896-1967) ise 1914'e kadar II. Wilhelm eleştirilmiş; militarizm, feodalizm ve emperyalizm hedef haline getirilmiştir.[14]

Buraya kadar genel olarak 19. yüzyılla birlikte gelişen siyaset-sanat ilişkisi ve buna paralel olarak karikatürlerin siyasal nitelik kazanma meselesi tarihsel bağlamda

[6] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s.78.
[7] Tenniel'in en bilinen karikatürü 1890'da yayımlanan ve Biscmark'ın II. Wilhelm tarafından ekarte edilmesini anlatan "Pilotun Düşüşü"dür. Bkz. Isabel Simeral Johnson, "Cartoons", *The Public Opinion Quarterly*, 1/3 (1937), s.27.
[8] Johnson, "Cartoons", s.27.
[9] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, s.52-53.
[10] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü,* s.53.
[11] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü,* s.55.
[12] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü,* s.86.
[13] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü,* s.86-87.
[14] Topuz, *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü,* s.88.

özetlenmeye çalışılmıştır. Okumakta olduğunuz bu çalışma, en temel manasıyla Birinci Dünya Savaşı dönemi Alman siyasal karikatürlerindeki Osmanlı imgesine odaklanmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın ortaya koyduğu sav, Almanya'nın II. Wilhelm döneminde (1888-1918) bilhassa Yakın Doğu coğrafyasında izlediği neo-kolonyalist politikanın (Weltpolitik) söz konusu karikatürlere Şarkiyatçılık olarak yansıdığıdır. Daha başka bir ifadeyle, karikatürler göstermektedir ki; Osmanlı Almanya'nın müttefiki olmakla birlikte, Doğu medeniyetinin bir parçası ve Batı medeniyetinin karşıtı olarak hükmedilmesi gereken "ötekidir."

Öte yandan, Avrupa karikatürlerinde Şarkiyatçı Osmanlı imgesini ortaya koyan üç çalışmadan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi Kaya'nın *Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanyası'na Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar* eserinde bulunan *Avrupa Mizahı ve Osmanlılar* başlıklı metnidir. Kaya çalışmasında 19. yüzyıldan 1918'e uzanan süreçte Avrupa karikatürlerindeki Osmanlı imgesine eğilmektedir. Kaya'nın da vurguladığı gibi bu karikatürlerde Osmanlı tembel, katil, fakir ve Almanya güdümünde bir ülke olarak yansıtılmaktadır.[15]

İkinci çalışma Alkan'ın *Karikatürlerle Oryantalizm: Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı* başlıklı eseridir. Çalışmasında II. Abdülhamid dönemi Avrupa karikatürlerinde Türk/Türkiye imajını inceleyen Alkan, karikatürlerin şarkiyatçı yaklaşımın bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır. Alkan'ın da dikkat çektiği üzere Hamidiye dönemini konu alan karikatürler ile oryantalist yazın geleneği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu karikatürlerde Türkler katil, gaddar, keyif düşkünü, hantal, durağan gibi yakıştırmalarla ötekileştirilmektedir.[16]

Son olarak yine Alkan'a ait olan *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah* başlıklı eserden söz etmek gerekir. Alkan çalışmasında Abdülhamid ile onun dönemindeki gelişmeler hakkında olan Türk, Alman, Avusturya, Fransız, İngiliz, Rus ve Amerikan karikatürlerini analiz etmektedir.[17] Bu noktada, bir yandan Batı'nın Abdülhamid'e dair olumsuz algısını (gaddar Türk, zâlim Türk, hasta/yaşlı adam, eğlence/keyif düşkünü) ele alırken, diğer yandan Şarkiyatçılık temelinde yükselen Osmanlı algısına dair önemli tespitlerde bulunmaktadır:

> Osmanlı Devleti bazen halk ve kurumsal olarak modernleşmeyecek kadar çağın gerisinde kalmış doğulu ve Müslümandır. Bazen de anayasal yönetime geçse de, Avrupa devleti gibi modern bir yönetime sahip olmayacak; despotik Müslüman Şarklı bir devlettir. Modernleşme yolunda yapılan her türlü faaliyeti küçümseniyor… Günlük hayat da aynı şekilde yüzyıllar öncesindeki gibi kadîm usuller ve şekillerle tasvir ediliyor… Karikatürlerde görülen saray, harem ve meclis tasvirleri 19. ve 20. Yüzyıllardaki modern Osmanlı mekânları değil; sanki yüzyıllar öncesine âit '*1001 Gece Masalları*'nda anlatılagelen mekânlardır. Gerçekte ise, 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan modernleşme faaliyetleri çoktan etkisini göstermiş; Osmanlı sarayı veya diğer mekânları modern Avrupa örnekleri gibi esaslı

[15] Önder Kaya, "Avrupa Mizahı ve Osmanlılar", *Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanyası'na Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s.213-224.
[16] Necmettin Alkan, *Karikatürlerle Oryantalizm: Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2016, s.368.
[17] Necmettin Alkan, *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah*, İstanbul: Kronik Kitap, 2022, s.12.

olarak çoktan dönüşmüşlerdi bile…[18]

Çalışmanın ilk bölümünde Edward Said'in Şarkiyatçılık analizi ele alınacaktır. Said Şarkiyatçılığı birbirleriyle doğrudan alakalı üç tanımdan hareketle ele almaktadır: Bir akademik disiplin olarak Şarkiyatçılık, Batı ile Doğu arasındaki ontolojik-epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimi olarak Şarkiyatçılık ve söylem biçimi olarak Şarkiyatçılık. Said'e göre Şarkiyatçılık Batı'nın, Doğu üzerindeki hegemonyasını pekiştirmesini ve meşru kılmasını sağlayan bir araç olması bakımından emperyalizmin güdümündedir: Batı bir anlamda kendisini yüceltmek maksadıyla bir imge olarak Şark'ı yaratmış, Said'in tabiriyle Şark'ı "Şarklaştırmıştır."

Çalışmanın ikinci bölümünde Almanya'nın II. Wilhelm dönemini kapsayan ve "Weltpolitik" olarak adlandırılan dış politikasına, Osmanlı ile kurduğu neokolonyalist ilişki bağlamında değinilecektir. Almanya Yakın Doğu, yani Osmanlı coğrafyası üzerindeki yayılmacı emellerini Osmanlı'yı doğrudan sömürgeleştirmek yerine onu ekonomik, siyasi ve askeri nüfuzu altına almak suretiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid ile başlayan söz konusu süreç İttihat ve Terakki döneminde de devam ederek Osmanlı'nın Almanya safında Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle sonuçlanmıştır.

Son olarak üçüncü bölümde ise Almanya'nın Osmanlı'ya bakış açısı, savaş dönemi karikatürlerinden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu noktada *Simplicissimus*, *Kladderadatsch*, *Ulk* ve *Lustige Blätter* dergilerinde Osmanlı'ya dair yayımlanmış karikatürlerdeki Şarkiyatçı bakış açısı ele alınacaktır. Ortaya konacağı üzere söz konusu karikatürler Weltpolitik temelinde Almanya'nın Osmanlı'ya hükmedilmesi gereken bir "öteki" gözüyle baktığını ispatlar niteliktedir.

Bir Hegemonya Biçimi Olarak Şarkiyatçılık

Bu çalışmada, çalışmaya konu olacak karikatürlerle Weltpolitik arasındaki ilişki, Said'in verimli bir tartışma alanı açan[19] *Orientalism* (1978) başlıklı eserinden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır. Said'e göre Batı için Doğu "öteki" vasfındadır, tabiri caizse onun "yeraltı benliğidir."[20] Böylece Batı, karşıtı olarak gördüğü Doğu üzerinden kendisini tanımlama imkânı yaratmış olur. Bu bakımdan Şarkiyatçılı-

[18] Alkan, *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah*, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s.287-288.

[19] Said'in Şarkiyatçılık eleştirisi kapsamında yapılan tartışmalar için bkz. Ahmad Aijaz, *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat: Jameson, Salman Rüşdi, Edward Said*. çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Alan Yayınları, 1995.; Bernard Lewis, "The Question of Orientalism", *New York Review of Books, 29/11 (1982), s.49-56*.; Bernard Lewis, *İslam ve Batı*. çev., Çağdaş Sümer. Ankara: Akılçelen Kitaplar. 2016.; Bryan S. Turner, "From Orientalism to Global Sociology", *Sociology*, 23/4 (1989), s.629-638.; Daniel Martin Varisco, *Reading Orientalism: Said and the Unsaid*, Seattle: University of Washington Press, 2017.; David Kopf, "Hermeneutics versus History", *The Journal of Asian Studies*, 39/3 (1980), s.495-506.; Fred Halliday, "'Orientalism' and Its Critics", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20/2 (1993), s.145-163.; Fred Halliday, *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics*. London: I.B. Tauris, 1996.; Ibn Warraq, *Defending the West: A Critique of Edward Said's Orientalism*, Buffalo: Prometheus Books, 2010.; James Clifford, "On Orientalism", *The predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*, Cambridge: Harvard University Press, 1988, s.255-276.; Lata Mani ve Ruth Frankenberg, "The Challenge of Orientalism", *Economy and Society*, 14/2 (1985), s.174-192.; Leonard Binder, "Deconstructing Orientalism", *Islamic Liberalism*, Chigago: The University of Chigago Press, 1988, s.85-127.; Michael Richardson, "Enough Said: Reflections on Orientalism", *Anthropology Today*, 6/4 (1990), s.16-19.; Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev., Bahar Tırnakcı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.; Sadik Jalal Al-Azm, "Orientalism and Orientalism in Reverse", *Khamsin*, 8 (1981), s.5-26.

[20] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev., Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s.13.

ğın üstlendiği misyon, Batı'nın Doğu ile kurduğu söz konusu "bütünleyici" ilişkinin, daha açık bir ifadeyle Batı'nın kendi üstünlüğünü Doğu'nun geriliği üzerinden meşrulaştırma mantığını[21] kültürel ve ideolojik çerçevede, Foucaultcu bağlamda bir söylem olarak üretmektir.[22] Bir başka deyişle, Said'in de ifade ettiği üzere "Şarkiyat, 'Şark' ile (çoğu zaman) 'Garp' arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçemidir."[23]

Said Batı ile Doğu arasındaki iktidar ilişkisine dikkat çekmektedir. Said'e göre Doğu, Batı'nın yaratımı olarak Said'in tabiriyle "Şarklaştırılmıştır."[24] Bu noktada Şarkiyatçılık Batı'nın Doğu karşısındaki egemenliğinin bir göstergesi, Gramsci'den hareketle kültürel "hegemonyasının" bir sonucudur.[25] Said'e göre "emperyalist bir gelenek olarak" Şarkiyatçılığı düşünsel, estetik, bilimsel, kültürel düzeyde beslenen ve "nesillerdir önemli parasal yatırımların yapıldığı, yaratılmış bir kuram ve uygulama bütünü"[26] olarak ele almak mümkündür.[27] Said Şarkiyatçılığın tanımını şu şekilde yapmaktadır:

> Dolayısıyla Şarkiyatçılık, kültür, araştırmalar ya da kurumlar tarafından edilgence yansıtılan, salt siyasal bir konu ya da alan değildir; Şark hakkında yazılanlardan oluşmuş geniş, sınırları belirsiz bir metinler yığını da değildir; "Şark" dünyasını baskı altında tutmaya yarayan, çirkin bir "Batı" emperyalizmi tezgahının temsilcisi, ifadesi de değildir. Daha çok, jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımıdır; yalnızca temel, coğrafi bir ayrımın ("dünya eşit olmayan iki yarımdan, Şark ile Garp'tan oluşur" diyen ayrımın) değil, araştırmaya dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, manzara betimi ile sosyolojik betimleme gibi araçlarla Şarkiyatçılık tarafından yaratılıp kalıcı kılınan bir "çıkar" öbeğinin de işlenip inceltilmesidir; düpedüz farklı (ya da alternatif, yeni) bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte, bu istencin, niyetin ta kendisidir; tüm bunların ötesinde, kesinlikle doğal halindeki siyasal iktidarla doğrudan, karşılıklı bir ilişki içinde olmayan, çeşitli iktidar türleriyle gelgitli bir alışverişte üretilip var olan, bir yere kadar, siyasal iktidarla (bir sömürge ya da imparatorluk kuruluşuyla), düşünsel iktidarla (karşılaştırmalı dilbilim ve anatomi ya da modern yönetim bilimlerinden biri gibi egemen bilimlerle), kültürel iktidarla (beğeni, metin, değer görenekleri, ölçütleriyle), ahlaki iktidarla ("bizim" ne yaptığımıza, "onların" ne yapamadığına ya da neleri "bizim" gibi anlayamadıklarına ilişkin fikirlerle) alışverişinde biçimlenen bir söylemdir. Aslında benim gerçek savım şu: Şarkiyatçılık modern siyasal-düşünsel kültürün sadece temsilcisi değil, önemli bir boyutudur ve bu biçimiyle Şark'tan çok "bizim" dünyamızla ilgisi vardır.[28]

Said "modern" Şarkiyatçılığın 18. yüzyılın sonlarında, Avrupa'nın Doğu'yu -

[21] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.16-17.
[22] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.11-12.
[23] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.12.
[24] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.15.
[25] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.16.
[26] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.16.
[27] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.24.
[28] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.21-22.

bilhassa Yakın Doğu'yu- sömürgeleştirme sürecinin gelişimiyle birlikte ortaya çıktığını belirtmekte ve Arthur James Balfour ve Lord Cromer (Evelyn Baring) gibi devlet adamlarının görüşleri üzerinden Şarkiyatçılığın mantığını açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre Batılının düşünce dünyasında Batı ve Doğu, "biz" ve "onlar" şeklinde kodlanmıştır. "Biz" olarak Batı, kendi kendisini yönetmekten aciz ve sefalet içerisindeki "bağımlı ırklar" topluluğu olarak Doğu'yu, sömürgeleştirmek suretiyle ıslah ederek faydalı hale getirme misyonunu kendisinde görmektedir.[29] Said'e göre söz konusu bakış açısı bir bakıma Batı Şarkiyatçılığında var olan Doğulunun Platoncu anlamda değişmez bir öze sahip olduğuna dair yaklaşımla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla Gerek Balfour gerekse Cromer'in düşünce dünyası, Doğulunun kültürel ve ırksal olarak geri oluşu bilgisi temelinde yükselmektedir. Batı Doğu'nun karşıtıdır: Batılı ne kadar asilse Doğulu bir o kadar "dalkavuk", "kurnaz" ve "yalancı"; Batılı ne kadar zekiyse Doğulu bir o kadar anlamaktan ve mantık yürütmekten aciz durumdadır.[30]

Öte yandan Said, modern Şarkiyatçılığın öncesinde Batı- Doğu ayrımının yapılmasına imkân tanıyan ve oluşması yüzyıllar sürmüş bir bilgi birikiminin, Şarkiyatçılık geleneğinin varlığından bahsetmeyi de ihmal etmemektedir. Bir başka deyişle Said'e göre 19. yüzyıla gelindiğinde Balfour ve Cromer'in yararlanacağı bir mecaz, sözcük ve imge dağarcığı ile retorik hâlihazırda mevcuttur.[31] Said, Batı ile Doğu arasındaki bütünleyici ilişkinin gelişimini şu şekilde açıklamaktadır:

> Şark'ın, özellikle de Yakınşark'ın nasıl olup da Batı'da. Antikçağdan beri Batı'nın büyük tamamlayıcı karşıtı diye bilinir hale geldiğine bir bakalım. İşin içinde Kutsal Kitap ile Hıristiyanlığın doğuşu vardı; ticaret yollarının haritasını, düzenli bir mal değiş tokuş sistemi modelini çıkartan Marco Polo gibi gezginler, Marco Polo'nun ardından da Lodovico di Varthema ile Pietro della Valle vardı; Mandeville gibi hikâyeciler vardı; Doğu'nun korkutucu fütuhat hareketleri ve kuşkusuz öncelikle İslam vardı; militan hacılar, en başta da Haçlılar vardı. Bu deneyimlere ait literatürden, tümüyle kendi içinde yapılanan bir belgeler bütünü gelişti. Bu bütünden de sınırlı sayıda tipik kalıp doğdu: seyahat, tarih, hikâye, klişeler, kalem alışmaları. Bunlar Şark'ın deneyimlenmesine aracılık eden merceklerdir; Doğu-Batı karşılaşmasının dilini, algılanışını, biçimini oluştururlar.[32]

Said, Doğu'nun Batı tarafından "öteki" olarak kodlanması hususunda, Ortaçağ'da baş gösteren İslâm tehdidine ayrı bir parantez açmaktadır. Said'in de ifade ettiği üzere Hz. Muhammed'in vefatından itibaren artış göstermeye başlayan İslâm fetihleri, Avrupa üzerinde büyük bir dehşet ve korkuya yol açmıştır. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıla dek sürdürdüğü Avrupa'ya yönelik "ilgisi", bu ruh halini iyiden iyiye tırmandırarak Avrupalının İslâm'ı barbarlık ve şeytansılık gibi olumsuz özelliklerle anmasına neden olmuştur.[33]

Said'e göre 18. yüzyılın sonuyla birlikte modern Şarkiyatçılığı yaratan birtakım karakteristik unsurların sahneye çıktığı da bir gerçektir. Said Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle (1798) başlayan ve Avrupalı düşünürlerin, siyasetçilerin ve sanatçıların

[29] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.44-46.
[30] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.45-48.
[31] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.50.
[32] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.68.
[33] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.68-69.

Şark'a yönelik olarak gelişen ilgisini tanımlayan bir "Şark Rönesansı'ndan" bahsetmekmektedir.[34] 18. yüzyılın sonuyla birlikte Avrupa'nın Doğu'ya ilişkin elde ettiği düzenli bilgi genişleme imkânı bulduğu gibi söz konusu dağarcık hem gelişen sömürge ilişkileri hem de etnoloji, filoloji, tarih gibi çeşitli disiplinlerin "olağandışı" olana yönelik ilgisiyle birlikte pekişerek geçmişten süregelen Doğu'ya ilişkin devasa bir yazın mirasıyla birleşmiştir.[35]

Bu bakımdan gelinen noktada Avrupa, modern Şarkiyatçılık ile birlikte tam manasıyla Doğu'yu "yaratmıştır." Öyleyse Şarkiyatçılık, Said'in ifadesiyle, "Şark'a özgü şeyleri, irdelensin, incelensin, yargılansın, disipline sokulsun ya da yönetilsin diye, sınıflara, mahkemelere, cezaevlerine ya da kılavuzlara sokan Şark bilgisidir."[36] Said'e göre Şarkiyatçılık, yukarıda değinildiği üzere Batılının, Doğulunun değişmez bir öze sahip olduğuna yönelik algısını perçinlemiştir. Dolayısıyla Şarkiyatçılığı bir disiplin olmaktan öte "zorlama" ve "sınırlama" görmek yerinde olacaktır:[37]

> … Şarkiyatçılık son kertede gerçekliğin siyasal bir tasavvuruydu; bu tasavvurun yapısı, tanıdık (Avrupa, Batı, "biz") ile yabancı (Şark, Doğu, "onlar") arasındaki farklılığı keskinleştiriyordu. Bu tasavvur bir bakıma, böyle görülen bu iki dünyayı yarattı, ardından da bunlara hizmet etti.[38]

Nitekim Said'in de ortaya koyduğu üzere Şarkiyatçılığın asıl amacı, Doğu'nun doğru bilgisine ulaşmak yerine Doğu'nun bilgisini yaratmak suretiyle onu "Şarklaştırmaktır." Böylece Batı kendisini üstün kıldığı ölçüde Doğu'yu "öteki" ve "karşıt" olarak alçaltarak Doğu üzerindeki hegemonyasını kültürel ve ideolojik düzeyde bir söylem olarak yeniden ve yeniden üretmektedir. Aşağıda ele alınacak karikatürler de bizlere Almanya'nın Osmanlı'yı Şarkiyatçılık temelinde nasıl "öteki" olarak kodladığını gösterecektir. Öte yandan bunu gerçekleştirmeden önce Almanya'nın 1880'lerden itibaren benimsediği dış politika çizgisini izah etmek gerekmektedir. Böylelikle Osmanlı bağlamında Weltpolitik'in ele alınacağı sıradaki bölüm, bizlere Alman Şarkiyatçılığının arka planını kavramamız konusunda gereken temeli sağlayacaktır.

Weltpolitik Bağlamında Osmanlı Coğrafyası ve Neo-Kolonyalizm

II. Wilhelm'in 1888'de iktidara gelmesi Alman İmparatorluğu'nun dış politikasında bir dönüm noktası yaratmıştır. 1871'de Bismarck önderliğinde siyasi birliğini gerçekleştiren Almanya, II. Wilhelm'e kadar dış politikada savunma prensibini benimsemiştir. Söz konusu yaklaşım, temelde Prusya'nın 1871'de Fransa karşısında kazandığı zaferle yakından ilişkilidir. Zira Biscmark, Fransa'nın yapacağı ittifaklarla Almanya'dan intikam almasının önüne geçebilmek adına bu devleti tecrit etmeye yönelmiş; Rusya, Avusturya, İtalya ve Sırbistan gibi devletlerle anlaşmalar sistemi kurma çabası içerisinde olmuştur.[39] Bu bağlamda Almanya, büyük devletlerle herhangi bir anlaşmazlıktan kaçınmak adına denizaşırı kolonyalist bir tutum izlemekten geri durmuştur.[40]

---

[34] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.52.
[35] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.49.
[36] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.50.
[37] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.51.
[38] Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.53.
[39] Fatih Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.22.
[40] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s.29-30.

II. Wilhelm ile birlikte Almanya'da, sanayileşme hususunda gösterilen başarıyı dış politikaya yansıtma çabası baş göstermiştir. İmparator, Bismarck'ın "Reelpolitik" çizgisinden çıkarak deniz aşırı sömürge elde etmeye ve Alman İmparatorluğu'nu küresel bir güç haline getirmeye yönelik "Weltpolitik"i, yani "Dünya Politikası"nı benimsemiştir ki bu durum, Avrupa'daki siyasi dengeleri alt üst ederek çıkarları çatışan iki bloğun, yani Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak (1882) ile İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan Üçlü Anlaşma'nın (1907) karşı karşıya gelmesine neden olmak suretiyle Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine zemin hazırlamıştır. Armaoğlu'nun da ifade ettiği üzere, 1888-1890 yılları arasında ekonomisinin yaptığı büyük hamle Almanya'yı yeni pazarlar ve kaynaklar aramaya yöneltmiştir.[41] Dolayısıyla yeni dönemle birlikte Alman politikasının ilgisi kıta Avrupası'ndan, İngiltere'nin ve Rusya'nın çıkarlarına ters düşecek biçimde Balkanlar ile bilhassa Yakın Doğu'ya, yani Osmanlı coğrafyasına kayacaktır.

II. Abdülhamid'in iktidarda olduğu yıllar (1876-1909), Osmanlı dış politikasında hayli çalkantılı bir döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletler imparatorluk topraklarından pay alabilmek adına adeta yarışa girişmişlerdir. Ağır bir yenilgiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yapılan Berlin Antlaşması (1878) her ne kadar Rusları İstanbul'dan uzaklaştırsa da, bu antlaşma aynı zamanda İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Osmanlı topraklarının bütünlüğünü kollama politikasından vazgeçişlerinin de işareti olmuştur. Antlaşmanın ardından İngilizler Kıbrıs (1878) ve Mısır'ı (1882), Fransızlar ise Tunus'u (1881) işgal etmiştir.[42]

Bu gelişmeler paralelinde iki devlet arasındaki ilişkiler II. Abdülhamid döneminden itibaren gelişme göstermeye başlayacaktır. Sultan, Alman dostluğuna temelde siyasi, ekonomik ve askeri olmak üzere üç bakımdan ihtiyaç duymuştur. Berlin Antlaşması'ndan sonra bilhassa İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü gözetmekten vazgeçerek Kıbrıs, Mısır ve Süveyş Kanalı'na yerleşmesi, Osmanlı'yı ayakta kalabilmek adına Alman İmparatorluğu'na yaklaştırmıştır.[43] Zira artık Osmanlı için Rusya'nın yanı sıra İngiltere de bir tehdit halini almıştır. Zürcher'in

---

[41] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, s.384.; Ayrıca Kennedy 1890-1914 yılları arasını baz alarak Alman ekonomisindeki büyümenin hızına dikkat çekmektedir. Kennedy'e göre sanayi, ticaret ve ordu/donanma bağlamında Almanya'nın ulusal gücü Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İtalya, Japonya, Fransa, Rusya ve muhtemelen İngiltere gibi ülkeleri geride bırakmıştır. Bilhassa sanayileşmede gösterilen başarı gerçekten çarpıcıdır: Kennedy'nin ifadeleriyle "1890'da 89 milyon ton olan kömür üretimi, 1914'te 277 milyon tona yükseldi; bu miktar İngiltere'deki 292 milyon tonluk üretimin hemen gerisinde yer alıyor ve Avusturya-Macaristan'ın 47 milyon, Fransa'nın 40 milyon ve Rusya'nın 36 milyon tonunu hayli aşıyordu. Çelikteki artışlar bile göz alıcı olmuştu; 1914'teki 17,4 milyon tonluk Alman üretimi, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın toplam üretimini geçiyordu. Bundan da etkileyici olan, Almanların daha yeni, 20. Yüzyıla özgü elektrik, optik ve kimya sanayilerindeki performanslarıydı. Siemens ve AEG gibi, toptan 142.000 kişi istihdam eden dev firmalar, Avrupa elektrik sanayiine egemen durumdaydı. Beymen ve Hoechs'in başını çektiği Alman kimya firmaları, dünya sanayi boyalarının yüzde 90'ını üretiyordu. Bu başarılı gidiş, doğal olarak Almanya'nın dış ticaret rakamlarına da yansımış ve ihracatın 1890-1913 arasında üç kat artmasıyla ülkeyi dünyanın öncü ihracatçısı olan İngiltere'ye yaklaştırmıştı; beklenebileceği gibi ticaret filosu da genişleyerek savaştan hemen önce dünyanın ikinci en büyüğü olmuştu. Bu tarihlere gelindiğinde, Almanya'nın dünya imalat sanayii üretimindeki payı (14,8), İngiltere'ninkini aşmış (yüzde 13,6) ve Fransa'nınkinin (yüzde 6,1) iki buçuk katı olmuştu. Almanya, Avrupa'nın ekonomik güç odağı durumundaydı ve fazlaca sözü edilen sermaye darlığı bile hızını kesiyor gibi görünmüyordu." Bkz. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev., Birtane Karanakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s.260-261.

[42] Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, çev., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s.134-136.

[43] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s.294.

de belirttiği üzere özellikle Mısır'ın işgali (1882) iki devlet arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiş ve buna bağlı olarak Osmanlı dış politikasında 1880'lere kadar Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak değerlendirilen İngiltere'nin yerini, "tehdit gücü zayıf görülen" Almanya almaya başlamıştır.[44] İkincisi, ülkeyi kalkındırmaya çalışan ancak sermaye sıkıntısı çeken II. Abdülhamid, ihtiyaç duyduğu yatırım desteğini Kayzer'in dostluğuyla elde etmeye çalışmıştır.[45] Üçüncü olarak 93 Harbi'nin (1877-1878) ardından Sultan'ın temel gündem maddelerinden biri, ileride çıkabilecek olası bir Osmanlı-Rus savaşında Rusları müttefik yardımı olmadan yenebilecek modern bir kara ordusu inşa etmek olmuş, [46] bu doğrultuda Sultan, modernizasyon projesini Almanlara vermek istemiştir.

Almanya açısından ise Osmanlı coğrafyası bir ekonomik ve askeri nüfuz alanı olarak değerlendirilecektir.[47] Bu bakımdan Almanya'nın Osmanlı'yı Ortaylı'nın tabiriyle neo-kolonyalizm bağlamında etkisi altına alması[48] İngiltere ile Rusya'nın yakınlaşmasıyla sonuçlanacaktır. Zira, Almanya'nın Osmanlı aracılığıyla Orta Doğu'ya uzanması, İngiltere'nin bu bölgedeki çıkarlarını tehlikeye attığı gibi[49] güneyden çevrelenme riskiyle karşı karşıya kalan Rusya'yı da rahatsız etmiş, ayrıca Osmanlı coğrafyasında güçlü bir Almanya'nın varlığı bağlamında da Rusya'nın İstanbul'u ele geçirme planlarına ket vurmuştur.[50]

İki devletin çıkarları temelinde geliştirilmeye çalışılan "dostluk" ilişkileri, II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarına gerçekleştirdiği iki ziyaretle perçinlenmiştir. İmparator ilk olarak Ekim 1889'da İstanbul'da gelerek II. Abdülhamid'i ziyaret etmiştir. Sultan, II. Wilhelm'e görkemli bir karşılama gerçekleştirmiş, bu doğrultuda Alman dostluğuna verdiği önemi göstermiştir.[51] Daha kapsamlı olan ikinci ziyaret ise 18 Ekim 1898'de İstanbul'dan başlamıştır. İmparator ve İmparatoriçe buradan sırasıyla Hereke, Hayfa, Kudüs Beyrut ve Şam'a geçmişlerdir. Wilhelm'in bilhassa Orta Doğu ziyareti Osmanlı'nın bölgedeki çıkarlarını tehdit eden büyük devletlere verilen bir mesaj olarak algılanabilir.[52] İmparator bir anlamda, Weltpolitik temelinde nüfuz alanı olarak belirlediği Osmanlı'nın koruyuculuğunu üstlenmektedir. Öyle ki Şam'da bulunan Selahaddin Eyyübi'nin türbesinde yaptığı konuşması, ziyaretlerinin mantığını ortaya koyması açısından son derece önemlidir:

> Burada bütün zamanların en kahraman askeri Salahaddin Eyyubi'nin mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu Dünyanın her tarafındaki 300 Milyon Müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların en iyi dostudur.[53]

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzunu birkaç açıdan incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi Osmanlı coğrafyasındaki Alman ticaretinin ve yatırımlarının artmasıdır. Ortaylı'nın da ifade ettiği üzere 1862'de Zollve-

[44] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev., Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.106.
[45] Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s.235.
[46] Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s.107.
[47] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.106.
[48] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.19.
[49] Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.40.
[50] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s.265.
[51] Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s.235-236.
[52] Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s.255-257.
[53] Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s.257.

rein'e (Alman Gümrük Birliği) bağlı Alman devletleriyle yapılan ticaret anlaşması 1880 sonlarında etkisini göstermeye başlamış, 1890'da Alman İmparatorluğu ile yapılan yeni bir anlaşmayla Alman tüccarlar, Osmanlı'nın uygulayacağı gümrük indirimi imtiyazından faydalanma hakkı elde etmişlerdir. Öyle ki 1880'lerde Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı dış ticaretindeki yüzde 18 iken, bu rakam 1909'a gelindiğinde yüzde 42'ye yükselmiştir. [54] Öte yandan 1880'lerden itibaren özellikle demiryolu ve bankacılık alanlarında Osmanlı pazarını ele geçirmek isteyen Almanya, bu hususta gerek bürokrasi gerekse karteller ve bankalar aracılığıyla desteklenen sistematik bir çabaya girmiştir. Sözgelimi Deutsche Bank Anadolu ve Bağdat Demiryolları'nın yapımı için gereken finansmanı sağladığı gibi Alman bankaları da Almanya'dan yapılan ithalatın sürdürülebilmesi için gereken kredi desteğini Osmanlı'dan esirgememişlerdir.[55] Bunlarla birlikte Almanya, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla yüzünü Doğu'daki sömürgelerine dönen İngiltere'nin dış borca karşılık sahip olduğu alacak hisselerini devralma yoluna giderek, Osmanlı coğrafyası üzerinde Fransa ile büyük bir rekabete girmiştir.[56]

Bu noktada Osmanlı'yı Almanya için önemli pazar ve hammadde kaynağı haline getirmeyi amaçlayan Bağdat Demiryolu Projesi'ne değinmek elzemdir.[57] 1903 yılında yapımına başlanan ve imtiyazı Almanlara verilen proje, temelde Berlin'den Konya'ya erişen demiryolu hattını Basra'ya uzatmayı ve böylelikle bir "Alman koridoru" oluşturmayı amaçlamıştır.[58] Projenin imtiyazının hangi ülkeye verileceği sorunsalı, milletlerarası bir tartışmaya neden olmuştur. Öyle ki bir Alman sorumlusu "Bağdat Demiryolu işinde her kilometre için İngiltere, Rusya ve Fransa ile savaşmak gerekmiştir" ifadesinde bulunmuştur.[59] Nitekim II. Abdülhamid, projeyi İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri ve bu devletlerin hattı yalnızca Doğu Akdeniz limanları ile Basra arasına yapmaktan yana olmaları dolayısıyla Osmanlı'dan herhangi bir toprak talebi bulunmayan ve hattı Anadolu'dan geçirmek durumunda olan Almanya'ya vermiştir.[60]

Alman nüfuzunun yerleşmesine yol açan bir diğer etken, modernleşme süreci bağlamında ülkeye gelen Alman uzmanlardır. Ortaylı'nın da belirttiği üzere bu gelişme, sonrasında silah ticareti, bankacılık faaliyetleri ve maden imtiyazları ve kolonizasyon hususlarında Almanya'ya fayda sağlamıştır.[61] Ülkeye gelen Alman uzmanlar, ordunun ve sivil yönetimin ıslah edilmesi amacıyla faaliyette bulunmuşlardır.

Abdülhamid'e göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından ordunun ıslah edilmesi temel önceliklerden biri haline gelmişti.[62] Bu doğrultuda sultan Almanya'dan askeri danışmanlar talep etmiş, Osmanlı subayları ise eğitim almak amacıyla Almanya'ya gönderilmiştir. Yine bu dönemde gelişen askeri ilişkiler silah ticaretine de yansımış, Osmanlı ordusu Alman silahlarına giderek daha bağımlı

[54] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.41.
[55] Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.212.
[56] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.48-52.
[57] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.42.
[58] Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, s.168.
[59] Aktaran Orhan Koloğlu, "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995, s.291.
[60] Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s.234.
[61] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.58.
[62] Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, s.154.

hale gelmiştir.[63] Bilhassa reform yapmak amacıyla ülkeye gelen subaylardan biri olan ve ülkede bulunduğu süre içerisinde Türk subaylar ve komutanların hayranlığı kazanan Colmer von der Goltz Paşa,[64] bu hususta önemli rol oynamıştır.[65]

Askeri uzmanların yanı sıra ülkeye çağırılan sivil uzmanlardan ise temelde gümrük, maliye ve asayiş (polis örgütü) konularında faydalanılmıştır.[66] Bu hususta Ortaylı bilhassa asayişin ıslahatı konusu üzerinde durmaktadır. Zira sultan açısından polis örgütünün modernleştirilmesi, onun otokratik yönetiminin başarısı açısından önem arz eden bir mesele olmuştur. Dolayısıyla sultan, "savaş gücüne, kalkınmasına ve otoriter yapısına hayran olduğu Almanya'dan danışman ve uzman istemek fikrine, saltanatının ilk günlerinden beri dört elle sarılmıştır."[67]

Öte yandan II. Abdülhamid döneminde gelişmeye başlayan Alman nüfuzu, etkisini Jön Türk dönemi boyunca artırarak devam ettirmiştir.[68] Ortaylı'nın da belirttiği gibi "Genç Türk İktidarının karşılaştığı dış siyasal sorunlar ve ekonomik güçlükler, onları daha koyu bir Alman dostu olmak zorunda bırakmıştır."[69] Bu bakımdan iki devletin 2 Ağustos 1914'te imzaladıkları ittifak anlaşmasını, söz konusu dönemler arasındaki süreklilik ilişkisinin bir sonucu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.[70]

Nitekim 1880'lerden başlayıp 1918'e uzanan süreç değerlendirildiğinde Osmanlı'nın Almanya'nın ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan tesiri altında kaldığı söylenebilir. Yine Ortaylı'ya göre bu dönemdeki Türk-Alman ilişkileri bir dostluk-müttefiklik ilişkisinden ziyade bir nevi neo-kolonyalist karakter sergilemiştir. Zira Almanya, bir hammadde kaynağı ve pazar olarak gördüğü Osmanlı coğrafyasının "nimetlerinden" faydalanmak adına, Osmanlı'yı kendisine bağımlı kılma çabası içerisinde olmuştur.[71] Bu bakımdan bir sonraki bölümde incelenecek savaş karikatürlerinde, Almanya'nın Osmanlı'yı neo-kolonyalizm açısından bir sömürge olarak değerlendirdiği ve dolayısıyla Şarkiyatçılık düşüncesi temelinde onu hükmedilmesi gereken bir "öteki" olarak kodladığı vurgulanmaya çalışılacaktır.

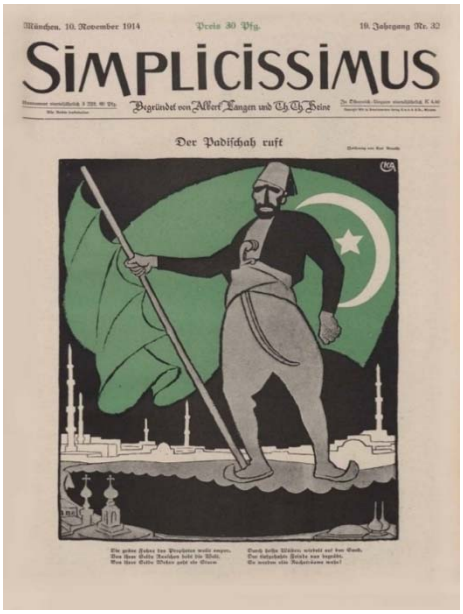
Karikatürlerin Değerlendirilmesi

Birinci Dünya Savaşı dönemi Alman politik karikatürleri incelendiğinde, bu karikatürlerde bir "dost" olarak Osmanlı'nın, "düşman" İngiliz İmparatorluğu karşısında üstün bir konumda gösterildiği görülmektedir. "Güçlü Osmanlı" imgesi, bilhassa Çanakkale Savaşı'nı (1915-1916) konu alan karikatürlerde iyiden iyiye vurgulanmaktadır. Göze çarpan bir başka husus, kimi karikatürlerde "dost" Osmanlı'nın, aynı zamanda Şarkiyatçılık bağlamında "öteki" olarak yansıtılmasıdır. Said'in düşüncelerinden hareket edilecek olunduğunda bunu, açıkça Alman emperyalizminin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Bir başka deyişle "dost" Osmanlı'nın bir yandan da "öteki" olarak ele alınması, Almanya'nın Osmanlı coğrafyasını kolonileştirme hülyasını açığa vuran bir durumdur.

---

[63] Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, s.157.
[64] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.78-79.
[65] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.82-83.
[66] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.58.
[67] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.59.
[68] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.10.
[69] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.135.
[70] Necmettin Alkan, *İmparatorluğun Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik?*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, s.78-79.
[71] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.141.

Görsel 1. Padişah Sesleniyor[72]



Görsel 2. Sultan Mehmed Reşad



"Peygamber'in yeşil sancağı yükseklerde dalgalanır.
Dünya onun ipeğinin hışırtısıyla titrer.
Onun ipeğinin dalgalanışından bir fırtına ilerler.
Sıcak çöller boyunca, kumların üzerinde girdaplar,
Derinden nefret edilen düşman şimdi gömülü
Eski intikam hayalleri böyle gerçek oluyor."

İlk karikatür, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini konu almaktadır. Karikatürde, başlıktan hareketle padişah olduğu anlaşılan ve üzerinde sırasıyla fes, cepken, kuşak, kılıç, şalvar ve çarık bulunan büyükçe bir figür, İslâm dünyasının tam ortasında elinde hilafet sancağını sallandırmaktadır. Karikatürist bir yandan Osmanlı'nın gücünü, İslâm dünyasının lideri olması üzerinden vurgularken; diğer yandan Peygamber'in halefi olan padişahın (Mehmed Reşad), realiteyle bağdaşmayan giyim kuşamı üzerinden Osmanlı'yı ötekileştirmektedir. Bir başka deyişle karikatürist, bir anlamda padişah üzerinden Osmanlı'yı "Şarklaştırmakta", ona dair bilgiyi gerçeği çarpıtmak suretiyle üretmektedir.

Süveyş Kanalı üzerindeki Osmanlı tehdidini konu alan ikinci karikatürde iki figür bulunmaktadır. Sağdaki canavar figürü İngiltere'yi, onu boğazlamak üzere olan soldaki figür ise Osmanlı'yı temsil etmektedir. Karikatüriste göre İngiltere Süveyş Kanalı üzerindeki hâkimiyetini kaybetmekten oldukça korkmakta ve Osmanlı'nın tabiri caizse nefesini ensesinde hissetmektedir. Karikatürde Osmanlı'yı temsil eden ve son derece -karikatüristin tabiriyle- "vahşi" bir portre çizen adam uzun sakalıyla, sarık-cüppe-çarıktan oluşan giyimiyle ve çirkin elleriyle bir "dost" olmaktan ziyade "öteki" olarak resmedilmektedir. Amiyane tabirle karikatür bir nevi "dinsizin hakkından imansız gelir" durumunu yansıtmaktadır: Bir canavarı başka bir canavar alt etmek üzeredir. Bu bakımdan karikatürist, Doğu'nun bir parçası olarak Osmanlı'yı modernlikten ve medeniyetten nasibini almamış bir ülke olarak yansıtmaktadır.

Üçüncü karikatürde Osmanlı'nın İtilaf Devletleri karşısındaki gücü bir kez daha ele alınmaktadır. Aşağıda bulunan ve soldan sağa sırasıyla Rusya, Fransa ve İngil-

[72] *Simplicissimus*, 10.11.1914.

tere'yi temsil eden figürler, endişeli bir biçimde birbirlerine ay-yıldızın üzerinde kolunu topa yaslayarak oturan ve Osmanlı'yı temsil eden figürü göstermektedirler. Karikatürde Osmanlı övgüsünden ziyade Alman övgüsü yapılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Almanya Osmanlı'ya sağladığı silahlarla bu coğrafyayı bir "kale" haline getirmiştir. Yani İtilaf Devletleri'nin asıl çekincesi, Osmanlı'nın sahip olduğu Alman silahlarıdır.

Görsel 3. İngiliz Korkusu[73]



"Şayet vahşi adam boğazımı sıkmazsa, o zaman meteliksizim demektedir!"

Görsel 4. İtilaf Devletleri'nin Korosu[74]



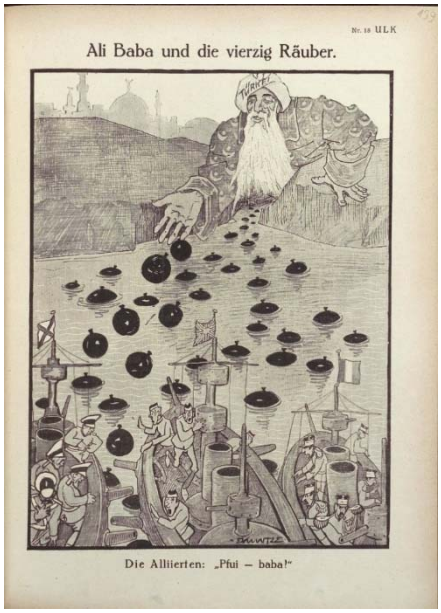
"Ay'da bulunan kaleler
Keder getirirler canım sevgilim"
(Lincke'nin operası "Bayan Luna"dan)

Karikatür Şarkiyatçılık çerçevesinde değerlendirildiğinde figürün arkasında bulunan cami öbeği, ilerideki karikatürlerde de görüleceği üzere, Türklerin yaşamında dinin belirleyici etkisine atıf yapmakta ve bu bakımdan bir yönüyle seküler Batı karşısında Osmanlı'yı ötekileştirmektedir. Öte yandan Osmanlı'yı temsil eden figür, tam anlamıyla Batılının kafasındaki "Doğulu" imgesinin vücut bulmuş hali gibidir: Çarık, şalvar ve fes bakımından yaşadığı çağa ayak uyduramayan ve elindeki pipodan anlaşıldığı üzere keyif düşkünü bir adam.

Çanakkale Savaşı üzerine olan dördüncü karikatür, Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkiyi, Bin Bir Gece Masalları'nın çevirmenlerinden biri olan (1704-1717) Fransız Şarkiyatçı Antoine Gallard tarafından bu esere eklenen "Ali Baba ve Kırk Haramiler" masalı üzerinden yansıtmaya çalışmaktadır.[75] Karikatürde İtilaf Devletleri Boğaz'dan geçmeye çalışmakta, ancak Osmanlı (Türkiye) döşediği mayınlarla buna izin vermemektedir. Burada Osmanlı'yı temsil eden figürün kaftan giyip sarık takmış yaşlı ve sakallı "Ali Baba" olması tesadüfi değildir. Boğaz sanki zamanın gerisinde kalmış, arka plandaki cami siluetinden görüldüğü üzere dünyası dinden ibaret olan topraklara açılmaktadır. Bu bakımdan "Ali Baba", bir bakıma Doğu'nun köhne zihniyetini, durağan özünü temsil etmektedir.

[73] *Kladderadatsch*, 29.11.1914.
[74] *Kladderadatsch*, 21.03.1915.
[75] Aslına bakılırsa karikatürün konusu ile masal pek paralellik göstermemektedir. Kuvvetle muhtemel karikatürist masalda hazine dolu mağaranın korunuyor olma durumundan hareket etmiştir.

Görsel 5. Ali Baba ve Kırk Haramiler[76]



Görsel 6. Türk'ün Numarası[77]



İtilaf Devletleri: "Tuh – baba!"

Olta imgesi ve yayımlandığı tarih göz önünde bulundurulduğunda beşinci karikatürün Çanakkale Savaşı'ndaki Türk başarısına atıfta bulunduğu söylenebilir. Karikatürde ayın üzerinde konumlanmış adam İtilaf Devletleri'ni oltasına düşürmekle birlikte yıldızın üzerinde konumlanmış çocuk bu durumu gülerek izlemektedir. Burada yeniden Şarkiyatçılığın imge dağarcığından faydalanılarak, Osmanlı'yı konu alan Alman politik karikatürlerinde sıklıkla görülebilecek bir giyim kuşam kalıbı kullanıldığı anlaşılmaktadır: Fes, yelek, kuşak, şalvar ve çarık. Öte yandan karikatürist tütün kullanımını vurgulamasıyla Türkün keyif düşkünlüğüne, şişmanlığa vurgu yapmasıyla ise hantallığına atıfta bulunmaktadır. Öyle ki Türk'ün hiçbir çaba göstermeden sergilediği "numara" ile zafer kazanması, onun kurnaz ve tembel oluşunu da ima etmektedir.

Altıncı karikatürde çizer, Carl Maria von Weber tarafından yazılan Oberon operasına (1826) atıfta bulunarak Çanakkale Savaşı'nın bir betimlemesini yapmaktadır. Karikatür iki sahneden oluşmaktadır. Birinci sahnede karikatürün sol tarafında Osmanlı'yı temsil eden halife figürü, bir minderin üzerinde oturarak nargilesini içmektedir. Sağda bulunan ve İngiltere ile Fransa'yı temsil eden figürler ise halifenin sakalını kopartmak için usulca ona doğru yaklaşmaya çalışmaktadırlar. İkinci sahnede ise bir nevi "ava giden avlanır" durumu yaşanmaktadır. Halifenin sakalını kopartmaya gelen figürler halifenin gazabına uğrayarak kendi saçlarından olmak durumunda kalırlar. Burada, açıkça Çanakkale bozgununa atıfta bulunulmaktadır.

Belirtmek gerekir ki burada sultan yerine "halife" figürünün tercih edilmesi, Osmanlı'dan öte İslam dünyasını tanımlama girişimiyle alakalıdır. Yani karikatürist "halife" figürünü kullanarak okura İslâm dünyasının "ötekiliğini" yansıtmaktan geri durmamaktadır. Her şeyden önce giyim kuşam (Çarık, kaftan ve sarık) tam anlamıyla söz konusu coğrafyanın değişmez özüne vurgu yapmaktadır. Dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise, karikatüristin her iki sahnede Osmanlı'nın

[76] *Ulk*, 30.04.1915.
[77] *Kladderadatsch*, 31.10.1915.

ve dolayısıyla İslâm dünyasının farklı niteliklerini ele almasıdır. Zira, birinci sahnede kullanılan nargile keyif düşkünlüğünü, ikinci sahne kullanılan kılıç figürü ise gaddarlığı temsil etmektedir.

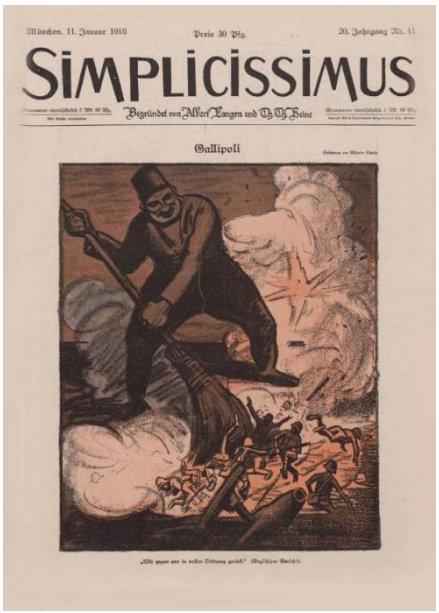
Görsel 7. Yeni "Oberon"dan (Çanakkale Boğazı epizotu)[78]



Yeni bir Hüon koşarak geldi
Halifenin sakalını kopartmak için
Rezia ile birleşen bir kıl – (İlk sahne)

Oberon bu çifte yardım etmedi:
Kendi saçlarını bırakmak zorunda kaldılar
Bu çeteye ne yakışırdı! (İkinci Sahne)

Görsel 8. Gelibolu[79]



"Tam bir düzen içinde geri çekildik. (İngiliz haberi)"

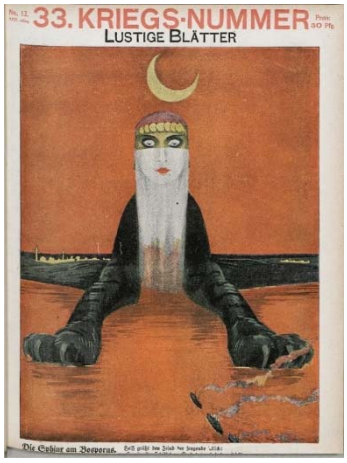
Çanakkale Cephesi'ni konu alan yedinci karikatürde Osmanlı'yı temsil eden figür, İngiliz ordusunu tabiri caizse "süpürmektedir." Bu bağlamda karikatür, İngilizlerin uğradıkları yenilgiyi "geri çekildik" şeklinde yumuşatmalarıyla alay etmektedir. Öte yandan karikatürist büyüklük-küçüklük oyunu üzerinden Osmanlı'nın İngilizler karşısındaki üstünlüğünü vurgulasa da akıllara şu soru gelmektedir: Neden karikatürde Osmanlı bir asker ya da devlet adamı -sözgelimi Enver Paşa ya da dönemin padişahı Mehmed Reşad- figürü ile değil de fes, şalvar ve çarık giymiş, elinde süpürge tutan yaşlı, sade bir vatandaş figürü ile betimlenmiştir? Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, söz konusu figürün kullanımı bizlere Batı'nın "köhne Doğu" algısını net bir biçimde yansıtmaktadır.

Çanakkale Savaşı üzerine olan sekizinci karikatürde Boğaz'ın üzerinde konumlanmış oldukça büyük bir Sfenks, bir o kadar küçük gözüken savaş gemilerine geçit vermemektedir. Burada karikatürist Osmanlı'yı bir Sfenks olarak metaforlaştırmıştır. Öte yandan arka plandaki cami silüetleriyle bir kez daha dinin Türklerin yaşamındaki dominant rolüne atıf yapılmaktadır. Karikatürün can alıcı noktası ise Sfenks'in baş kısmında peçeli bir kadın yüzünün bulunmasıdır. Yeğenoğlu'nun ifade ettiği üzere peçe, "Batı'nın Doğu'nun gizemlerine nüfuz etme ve öte-

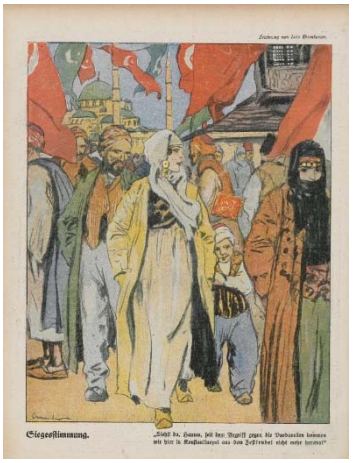
[78] *Kladderadatsch*, 31.10.1915.
[79] *Simplicissimus*, 11.01.1916.

kinin içselliğine erişme fantezilerinin fantazmatik bir biçimde gerçekleştirildiği mecazlardan biridir."[80] Bu bakımdan karikatürist peçeyi kullanarak Batı ile Osmanlı arasındaki sınır çizgisini çekmektedir: Karikatüriste göre Osmanlı, bir gizem olarak "ötekidir."[81]

Görsel 9. Boğaz'daki Sfenks[82]



Görsel 10[83]



Görsel 11[84]



Lustige Blätter'in "Orient und Occident" (Doğu ve Batı) temalı sayısında yer alan dokuzuncu karikatür Irak Cephesi bağlamında Osmanlı-Almanya ittifakını konu almaktadır. Karikatürde iki Alman askeri ile askerlerin elinden tuttuğu ve Osmanlı'yı temsil eden sarık, cüppe ve şalvar giymiş bir çocuk, açıklamadan anlaşıldığı üzere Bağdat'a gitmek üzere havada ilerlemektedir. Karikatürist, İtilaf Devletlerinin küçümsedikleri ancak sonucunda Almanya ile ittifak yaparak güçlenen Osmanlı'nın, müttefikiyle birlikte İtilaf Devletlerini yenilgiye uğratacağını vurgulamaktadır.

Karikatür tam anlamıyla Almanya'nın Osmanlı'ya dair algısını açığa vurmaktadır: Osmanlı çağa ayak uyduramamış ve bunu yapabilmek için bir hayli "olgunlaşması gereken" bir ülkedir. Bu noktada Osmanlı'nın "ilerlemesi", yani çağdaşlaşması, Almanya'nın refakatinde gerçekleşecektir. Bir başka deyişle karikatüriste göre Almanya Osmanlı'nın kurtarıcısı, onun rehberidir. Dolayısıyla karikatür Şarkiyatçılık bakımından değerlendirildiğinde, burada açıkça bir hegemonya ilişkisinin yansıtıldığı görülmektedir.

Yine *Lustige Blätter*'in "Orient und Occident" sayısında bulunan "Işık Doğu'dan Yükselir" başlıklı son karikatürde sırasıyla Mekke emiri Şerif Hüseyin, Sultan Mehmed Reşad ve İran şahı Ahmed Şah Kaçar,[85] ellerinde tuttukları bildirilerle

[80] Meyda Yeğenoğlu, *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism Cambridge Cultural Social Studies*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s.39.

[81] *Lustige Blätter dergisi incelendiğinde, karikatürlerin yanı sıra dergide yer alan resimlerde de Osmanlı kadınının yüzünün alt kısmının örtülü olduğu görülmektedir. Aşağıdaki iki örnekte görüldüğü üzere, peçe yerine yaşmak imgesi kullanılmak suretiyle yine "gizemli" Şark'ın bir parçası olarak "öteki" Osmanlı betimlemesi yapılmaktadır. Bilhassa sağdaki resimde kadının hemen arkasında yer alan ve kadına yan bir şekilde bakmakta olan Alman subay ele alındığında, subayın gördüğü "yabancıya" anlam veremeyişinin ve bu "yabancıya" alışmaya çalışışının yüz ifadesine yansıdığı dikkatlerden kaçmamalıdır.*

[82] *Lustige Blätter*, 1916.

[83] *Lustige Blätter*, 1916.

[84] *Lustige Blätter*, 1916.

[85] Karikatürün yayımlandığı dönemde hâlihazırdaki İran şahı Muhammed Ali Şah Kaçar olmasına rağmen karikatürist İran'ı temsilen Muhammed Ali Şah'ın yerine selefi Ahmed Şah Kaçar figürünü kullanmayı tercih

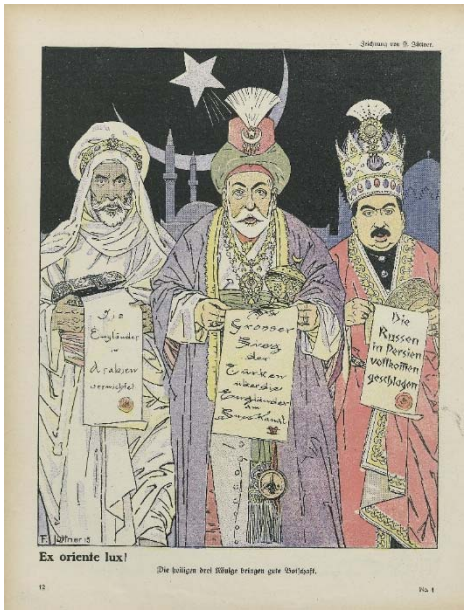
görülmektedir.[86] "Üç kutsal kral", Alman halkına İtilaf Devletleri'nin Doğu'da uğradığı bozgunu müjdelemektedirler. Birinci karikatüre paralel olarak, karikatürist burada Mehmed Reşad'ı gerçek giyim kuşamından alakasız bir şekilde resmetmektedir. Sultan kavuğu, kaftanı ve şaşaalı takısıyla 19. yüzyılda ortadan kalkan bir tarzı yansıtmaktadır. Dolayısıyla karikatürde bir anlamda Şarkiyatçı bir zihniyetle yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimini kapsayan Türk modernleşme serüveni hiçe sayılarak Osmanlı tabiri caizse "Osmanlılaştırılmaktadır." Karikatürist açısından Türkler, hiçbir zaman muasırlaşarak Batı seviyesine erişemeyecek olan durağan "ötekidir."

Görsel 12. Bağdat'a Giderken (Modernleştirilmiş Bir Masal)[87]



Bir zamanlar, İtilaf Devletleri güçlerinin alçakça şakalar yapmayı amaçladığı belli bir "gık" vardı. Ama sonra "gık", kendisine yeni "gıklar" buldu ve şimdi hepsi şeytani İtilafı "gıklarıyla" kovacaklar…

Görsel 13. Işık Doğu'dan yükselir![88]



"Üç Kutsal kral iyi haberler getiriyor."

Şarkiyatçılığın Batı-Doğu ayrımı kapsamında düşünüldüğünde, incelenen karikatürlerde Türkler açıkça Doğu'nun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla kendisini gerçekliğin bilgisini üretmeye muktedir gören "modern" Almanya'nın çizerleri tarafından "moderniteye" yakışmayan sosyal ve kültürel kalıplarla özdeşleştirilmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki söz konusu karikatürler, savaş propagandası yapmanın yanı sıra Alman-Türk dostluğunun neo-kolonyalist temeller üzerinde inşa edildiğinin de ispatı niteliğindedir. Nitekim bu husus bizlere Almanya'nın Osmanlı'yı egemenlik ilişkileri temelinde "ötekileştirdiğini" göstermektedir.

etmiştir.

[86] Bildirilerde sırasıyla "İngilizler Arabistan'da yok edildi", "Süveyş Kanalı'nda Türklerin İngilizlere karşı büyük zaferi" ve "Ruslar İran'da tamamen yenildi" yazmaktadır.

[87] *Lustige Blätter*, 1916.

[88] *Lustige Blätter*, 1916.

Sonuç

Alman karikatürlerinin ortaya koyduğu "Osmanlı" ve "Türk" imgesi büyük ölçüde Şarkiyatçılık temelinde yükselmektedir. Osmanlı'nın bir dost ve müttefik olduğu doğrudur; ancak bunun ötesinde karikatürlerde Türkler durağan, köhne bir zihniyete sahip, keyif düşkünü, hantal, tembel, kurnaz, barbar ve gaddar olarak resmedilmişlerdir. Bu durumu ise Almanya'nın, Weltpolitik adı verilen yayılmacı politikasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle yukarıda incelenen karikatürler, Osmanlı'yı "öteki" olarak yansıtarak bir anlamda Almanya'nın Osmanlı üzerindeki hegemonya kurma çabasını açığa vurmaktadırlar.

Almanya II. Wilhelm ile birlikte Biscmark'ın denge politikasının yerine deniz ötesi yayılmacılığı temel alarak Yakın Doğu'ya ilgi gösteren Weltpolitik'i ikame etmiştir. Bu bakımdan 1880'lerle birlikte Almanya, Osmanlı ile dostluk ilişkilerini geliştirerek Osmanlı coğrafyası üzerinde neo-kolonyalist bağlamda nüfuz kurmayı amaç edinmiştir. İşte, yukarıda ele alınan Birinci Dünya Savaşı dönemi Alman karikatürlerinde bunun izlerini net bir biçimde görebilmek mümkündür.

Weltpolitik, elbette Osmanlı'ya dair tüm karikatürlerde olmasa da, azımsanmayacak sayıdaki karikatürde kendisini Şarkiyatçılık olarak belli etmektedir. Alman çizerler Osmanlı coğrafyasını açıkça Doğu'nun bir parçası olarak kabul etmekte ve Osmanlı'nın sosyal ve kültürel yapısını söylem ve hegemonya biçimi olarak, tabiri caizse "Osmanlılaştırmaktadırlar." Sonuç olarak denilebilir ki; bu karikatürler dostluğun neo-kolonyalizm bağlamında "öteki" yüzüne işaret etmektedir. Bir başka deyişle Almanların yansıttıkları Türk imgesi üzerinden Osmanlı medeniyeti ile "modern" Batı medeniyeti arasında bir düalizm yaratmaları, bir anlamda Weltpolitik'in Yakın Doğu üzerindeki yayılmacı emellerinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Kaynakça

Aijaz, Ahmad. *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat: Jameson, Salman Rüşdi, Edward Said*. Çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Alan Yayınları, 1995.

Al-Azm, Sadik Jalal. "Orientalism and Orientalism in reverse". *Khamsin*, 8 (1981): 5-26.

Alkan, Necmettin. *İmparatorluğun Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik?*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Alkan, Necmettin. *Karikatürlerle Oryantalizm: Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı*. İstanbul: Selis Kitaplar, 2016.

Alkan, Necmettin. *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah*, İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

Armaoğlu, Fatih. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Ateş, Toktamış. *Siyasal Tarih*. İstanbul İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Binder, Leonard. "Deconstructing Orientalism". *Islamic Liberalism*, Chigago: The University of Chigago Press, 1988.

Clifford, James. "On Orientalism". *The predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press, 1988.

Engin, Vahdettin. *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

Findley, Carter V. *Modern Türkiye Tarihi*. Çev., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Fischer, Ernst. *Sanatın Gerekliliği*. Çev., Cevat Çapan, İstanbul: e Yayınları, 1979.

Gombrich, E. H. *Sanatın Öyküsü*. Çev., Ömer Erduran ve Erol Erduran, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.

Halliday, Fred. "'Orientalism' and Its Critics". *British Journal of Middle Eastern Studies*. 20/2 (1993):145-163.

Halliday, Fred. *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics*. London: I.B. Tauris, 1996.

Irwin, Robert. *Oryantalistler ve Düşmanları*, Çev., Bahar Tırnakcı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Johnson, Isabel Simeral. "Cartoons". *The Public Opinion Quarterly*. 1/3 (1937): 21-44.

Kaya, Önder. "Avrupa Mizahı ve Osmanlılar". *Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanyası'na Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*. Çev., Birtane Karanakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Koloğlu, Orhan. "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu". *Çağını Yakalayan Osmanlı*. Der., Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995: 289-334.

Kopf, David. "Hermeneutics versus History". *The Journal of Asian Studies*. 39/3 (1980): 495-506.

Lewis, Bernard. "The Question of Orientalism". *New York Review of Books*. 29/11 (1982): 49-56.

Lewis, Bernard. *İslam ve Batı*. Çev., Çağdaş Sümer. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2016.

Mani, Lata ve Ruth Frankenberg. "The Challenge of Orientalism". *Economy and Society*, 14/2 (1985): 174-192.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Richardson**,** Michael. "Enough Said: Reflections on Orientalism". *Anthropology Today*, 6/4 (1990): 16-19.

Said, Edward W. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çev., Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2007.

Topuz, Hıfzı. *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.

Turner, Bryan S. "From Orientalism to Global Sociology". *Sociology*, 23/4 (1989): 629-638.

Varisco, Daniel Martin. *Reading Orientalism: Said and the Unsaid*. Seattle: University of Washington Press, 2017.

Warraq, Ibn. *Defending the West: A Critique of Edward Said's Orientalism*. Buffalo: Prometheus Books, 2010.

Yeğenoğlu, Meyda. *Colonial Fantasies: Towards A Feminist Reading of Orientalism*. Cambridge Cultural Social Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev., Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.